

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

बालावतार

पणाम

[क]

सब्बं निरुत्तिपथपारगतं सबुद्धं,
बुद्धं तिलोकतिलकं हतपापधम्मं ।
धम्मं विमुत्तिसुखदं विहताघसंघं,
संघं च निच्चमभिवन्दिय दक्खिण्येयं ॥

[ख]

वुद्धिप्पत्तोस्मि मुद्धो मम वरगरवो सीलपज्जादिसोभे,
चन्दादिच्चेव सुद्धे वरजिनठपिते सासनाब्भे पतीते ।
निस्सायेवा तिपेमा पणमिय सिरसा निच्चमेसं सरित्त्वा,
पादम्भोजे गुणग्गे हतदुरितमलो आनुभावेन तस्सा ॥

[ग]

पोराण सीहळ पदत्थ विनिच्छयज्ज,
सब्बम्पि मागधनिरुत्तिनयं पसत्थं ।
अज्जज्ज नेकविध सक्कत सहसत्थं,
पारम्पराभत मतज्ज निसम्म सम्मा ॥

[घ]

बालावतार वरमागध सहसत्थे,
दुब्बोध नेकपदअत्थ विनिच्छयेन ।
अत्थाय आधुनिक बालपरम्पराय,
बालावतार वरगण्ठपदं करिस्सं ॥

[ङ]

निच्चं ये मेत्थ बाला वरहदययुता सुट्ठु निक्खित्तनेत्ता,
पुण्णे नानानयानं सुरतरुसदिसे धीरपासंसिये वे ।

गम्भीरं दुत्तरं ते जिनवचनुदधिं तिण्णथामा भवेय्युं,
लद्धोपाया च चन्दं तदितरपचुरं सक्कतं सोतुकामा ॥

[च]

गन्थनिप्फत्तिया सेस — दुक्करत्तं यथावतो ।
जानन्ति कुसला धीरा, नेकसत्थन्तरादिसु ।
गन्थेसु गुणदोसम्पि, तेयेव विदुरा सदा ॥

[छ]

तस्मा एत्थ पमादादि — दोसलेसो भवे यदि ।
पोराणाचेरलद्धीहि, विलोमं वा भवेय्य चे ॥

[ज]

गन्थन्तरं विगाहेत्वा, विचारेत्वा पुनप्पुनं ।
युत्तिमेव च गणहन्तु, हुत्वा वीमंसबुद्धिकाति ॥

पणाम

१. बुद्धं तिधा भिवन्दित्वा, बुद्धम्बुज विलोचनं ।

बालावतारं भासिस्सं, बालानं बुद्धिवुद्धिया ॥

१. सन्धि कण्ड

सज्जा

२. अक्खरापादयो एकचत्तालीसं ।

अक्खरापि अकारादयो एकचत्तालीसं सुत्तन्तोपकारा । तं यथा-अ आ-इ ई-उ ऊ-ए ओ, क ख ग घ ङ, च छ ज झ ञ,
ट ठ ड ढ ण, त थ द ध न, प फ ब भ म, य र ल व स ह ळ अं-इति ।

३. तत्थोदन्तासरा अट्ठ ।

तत्थ अक्खरेसु ओकारन्ता अट्ठ सरा नाम । तत्थेति वत्तते ।

४. लहुमत्ता तयो रस्सा ।

तत्थ सरेसु लहुमत्ता अ, इ, उ इति तयो रस्सा ।

५. अज्जे दीघा ।

तत्थ सरेसु रस्सेहज्जे दीघा ।

संयोगतो पुब्बे एओ रस्सा इवोच्चन्ते, अनन्तरा ब्यज्जना संयोगो । एत्थ, सेय्यो, ओट्ठो, सोत्थि ।

६. सेसा ब्यज्जना ।

सरे ठपेत्वा सेसा कादयो निग्गहीतन्ता ब्यज्जना ।

७. वग्गा पञ्चपञ्चसो मन्ता ।

ब्यज्जनानं कादयो मकारन्ता पञ्चपञ्चसो अक्खरवन्तो वग्गा ।

८. वग्गानं पठमदुतिया सो चाघोसो । ळन्ताज्जे घोसा । घोसाघोससज्जा च “परसमज्जा पयोगे”ति सङ्गहीता । एवं लिङ्ग, सब्बनाम, पद, उपसग्ग, निपात, तद्धित, आख्यात, कम्मप्पवचनीयादिसज्जा च ।

९. अंइति निग्गहीतं ।

अंइति अकारतो परं यो बिन्दु सूयते, तं निग्गहीतं नाम ।

बिन्दु चूळामणाकारो, निग्गहीतन्ति वुच्चते ।

केवलस्सा पयोगत्ता, अकारो सन्निधीयते ।

१०. अ, कवग्ग, हा कण्डजा, इ, चवग्ग, या तालुजा, उ, पवग्गा ओट्ठजा, टवग्ग, र, ळा मुद्धजा, तवग्ग, ल, सा दन्तजा, ए कण्ठतालुजो, ओ कण्ठोट्ठजो, वो दन्तोट्ठजो ।

सज्जा ॥

सरसन्धि

११. लोक अग्गोइत्यस्मिं — “पुब्बमधोठित मस्सरं सरेन वियोजये”ति पुब्बब्यज्जनं सरतो पुथक्कातब्बं ।

सरा सरे लोपं ।

अनन्तरे सरे परे सरा लोपं पप्पोन्ति ।

“नरे परं युत्ते”ति अस्सरो ब्यञ्जनो परक्खरं नेतब्बो लोकगो ।

सरेत्यस्मिं ओपसिलेसिको काससत्तमी, ततो वण्णकालव्यवधाने कारियं न होति । यथा-मं अहा सीति,
“पमादमनुयुञ्जन्ती”त्यादिगाथायं ‘जना अप्पमाद’न्ति च । एवं सब्बसन्धीसु ।

अनन्तरं परस्स सरस्स लोपं वक्खति, तस्मानेन पुब्बस्स लोपो जायति, तेनेव सत्तमीनिद्विड्ढस्स परतापि गम्यते ।

१२. सरेत्यधिकारो । पन इमे पन इमेतीह-सरा लोपं इत्वेव ।

वा परो असरूपो ।

असमानरूपासरम्हा परो सरो वा लुप्यते, पनमे, पनिमे ।

१३. बन्धुस्स इव, न उपेतीतीध —

क्वचासवण्णं लुत्ते ।

सरे लुत्ते परसरस्स क्वचि असवण्णो होतीति इ उ इच्चेतेसं ठानासन्ना ए ओ । बन्धुस्सेव । नोपेति ।

१४. तत्र अयं, यानि इध, बहु उपकारं, सद्धा इध, तथा उपमन्त्येतस्मिं —

दीघं ।

सरे लुत्ते परो सरो क्वचि ठानासन्नं दीघं याति । तत्रायं, यानीध, बहूपकारं, सद्धीध, तथूपमं ।

१५. किंसु इधेत्यत्र —

पुब्बो च ।

सरे लुत्ते पुब्बो च क्वचि दीघं याति । किं सूध ।

१६. ते अज्ज, ते अहंतेत्थ —

यमेदन्तस्सादेसो ।

सरे परे अन्तस्स एकारस्स क्वचि यो आदेसो होति, त्यज्ज, “दीघ”न्ति ब्यञ्जने परे क्वचि दीघो, त्याहं ।

क्वचीति किं । नेत्थ ।

१७. सो अस्स, अनु एतित्येत्थ —

वमोदुदन्तानं ।

सरे परे अन्तो कारुकारानं क्वचि वो आदेसो होति । स्वस्स, अन्वेति ।

क्वचीति किं । तयस्सु, समेतायस्मा ।

१८. इध अहं तीध —

दो धस्स च ।

सरे परे धस्स क्वचि दो होति । दीधे — इदाहं । क्वचीति किं । इधेव । चकारेण ब्यञ्जनेपि, इध भिक्खवे ।

१९. पति अन्तुं, वुत्ति अस्सेतीह —

इवण्णो यन्नवा ।

सरे परे इवण्णस्स यो नवा होति । कत यकारस्स तिस्स “सब्बो चन्ती”ति क्वचि चादेसे “परद्वेभावो ठाने”ति सरतो परब्यञ्जनस्स ठानासन्नवसा द्वित्तं । पच्चन्तं, वुत्त्यस्स ।

नवाति किं । पटग्गि,

एत्थ “क्वचि पटि पतिस्से”ति पतिस्स पटि, वण्णग्गहणं सब्बत्थ रस्सदीध सङ्गहणत्थं ।

२०. यथा एवेतीह —

एवादिस्स रि पुब्बो च रस्सो ।

सरतो परस्स एवस्सादिएकारो रित्तं नवा याति । पुब्बो च ठानासन्नं रस्सं । यथरिव । यथेव ।

२१. न इमस्स, ति अङ्गिकं, लहु एस्सति, अत्थ अत्थं, इतो आयति, तस्मा इह, सब्धि एव, छ अभिज्जा, पुथ एव, पा एवतीह वा त्वेव —

य व म द न त र ळा चागमा ।

सरे परे यादयो आगमा वा होन्ति, चकारेण गो च । नयिमस्स, तिवङ्गिकं, लहुमेस्सति, अत्तदत्थं, इतोनायति, तस्मातिह, सब्धिरेव, छळभिजा, पुथगेव, “रस्स”न्ति ब्यञ्जने परे क्वचि रस्सो । पगेव ।

वाति किं । छ अभिज्जा, पुथ एव, पा एव ।

एत्थ “सरे क्वची”ति सरानं पकति होति, सस्सरूपमेव, न विकारोत्यत्थो ।

२२. अभि उगगतोत्यत्र —

“अब्भो अभी”ति अभिस्स अब्भो। अब्भुगतो।

सरसन्धि॥

ब्यञ्जनसन्धि

२३. ब्यञ्जनेत्यधिकारो। क्वचीत्वेव। सो भिक्खु, कच्चि नु त्वं, जानेम तन्तीह —

लोपञ्च तत्राकारो।

ब्यञ्जने परे सरानं क्वचि लोपोहोति, तत्र लुत्ते ठाने अकारागमो, चकारेन ओकारुकारापि। सभिक्खु कच्चिनो त्वं, जानेमु तं।

क्वचीति किं, सोमुनि।

२४. उघोसो, आखातन्तीह — द्वेभावे ठाने इत्वेव।

वग्गे घोसाघोसानं ततियपठमा।

वग्गे घोसाघोसानं चतुत्थदुतियानं तब्बग्गे ततियपठमा होन्ति यथासङ्ख्यं युत्ते ठाने, उघोसो, रस्से अक्खातं।

२५. पर सहस्सं, अतिप्पखोतीह — “क्वचि ओ ब्यञ्जने”ति ओकारागमो। परोसहस्सं। गागमे च, अतिप्पगोखो।

२६. अव नद्धात्यत्र — “ओ अवस्से”ति क्वचि अवस्स ओ। ओनद्धा।

क्वचीति किं। अवसुस्सतु।

ब्यञ्जनसन्धि।

निग्गहीतसन्धि

२७. निग्गहीतन्त्यधिकारो। किं कतो, सं जातो, सं ठितो, तं धनं, तं मित्तन्तिह —

वग्गन्तं वा वग्गे।

वग्गब्यञ्जने परे बिन्दुस्स तब्बग्गन्तो वा होति। किङ्कतो, सञ्जातो, सण्ठितो, तन्धनं, तम्मित्तं।

वाति किं। न तं कम्मं।

वाकारेनेव ले लो च । पुल्लिङ्गं ।

२८. वात्यधिकारो । एवं अस्स, एतं अवोचेतीह —

मदा सरे ।

सरे परे बिन्दुनो म दा वा होन्ति । एवमस्स, एतदवोच ।

वाति किं । मं अजिनि ।

२९. तं एव, तं हीतीह —

एहेअं ।

एकारे, हे च परे बिन्दुनो ओ वा होति । द्वित्ते — तज्जेव, तमेव । तज्झि, तं हि ।

३०. संयोगोतीह —

सये च ।

यकारे परे तेन सह बिन्दुनो ओ वा होति । द्वित्ते — सज्जोगो, संयोगो ।

३१. चक्खु अनिच्चं, अव सिरोतीह - आगमो, क्वचित्त्वेव ।

निग्गहीतज्ज ।

सरे, ब्यज्जने वा परे क्वचि बिन्द्वागमो होति । चक्खुंअनिच्चं, अवंसिरो ।

३२. विदून्नं अगं, तासं अहंतीह —

“क्वचि लोपं”ति सरे बिन्दुलोपो, विदून्नगं । दीघेतासाहं ।

३३. बुद्धानं सासनं, सं रागोतीह —

“ब्यज्जने चे”ति बिन्दुलोपो, बुद्धानसासनं । दीघेसारागो ।

३४. बीजं इवेतीह —

परो वा सरो ।

बिन्दुतो परो सरो वा लुप्यते, बीजंव ।

३५. एवं अस्सेतीह —

व्यञ्जनो च विसञ्जोगो।

बिन्दुतो परे सरे लुत्ते संयोगो व्यञ्जनो विनट्टसंयोगो होतीति पुब्बसलोपो। एवंस।

निग्गहीतसन्धि।

वोमिस्सक सन्धी

३६. अनुपदिट्ठानं वुत्तयोगतो।

इधानिद्विट्ठा सन्धयो वुत्तानुसारेण जे य्या, यथा — यदि एवं, बोधि अङ्गातीह — यादेसे इमिना सुत्तेन दयकारसंयोगस्स जो, धयकारसंयोगस्स झो, द्वित्ते — यज्जेवं, बोज्झङ्गा।

३७. असदिससंयोगे एकसरूपता च।

परि एसनातीह — यादेसे रकारस्स यो, पय्येस ना।

३८. वण्णानं बहुत्तं, विपरीतता च।

सरति, इति एव, सा इत्थी, बुसं एव, बहु आबाधो, अधि अभवि, सुखं, दुक्खं, जीवोतीह —

मागमो सकारे अकारस्स उ च, सुमरति।

इस्स वो, इत्थेव।

परलोपे आकारस्स ओ, सोत्थी।

मादेसे, पुब्बदीघे च एकारस्स इ। बुसामिव।

वादेसे हवकारविपरिययो। बह्वाबाधो।

अधिस्स क्वचि अद्धो, दीघे-अद्धाभवि।

बिन्दुनो, ओकारस्स च ए। सुखे, दुक्खे, जीवे।

३९. रदानं लो, पटिबोधो, परिळाहो।

४०. सरे, व्यञ्जने वा परे बिन्दुनो क्वचि मो। मम अभासि, बुद्धम सरणं, पुब्बे मो परं न नेतब्बो अयुत्तता।

४१. बिन्दुतो परसरान मञ्जस्सरतापि ।

तं इमिना, एवं इमं, किं अहं तीह-इस्स अ । तदमिना ।

इस्स उ, अकारस्स च ए, बिन्दुलोपादो । एवुमं, केहं ।

४२. वाक्यसुखुच्चारणत्थं, छन्दहानित्थञ्च वण्णलोपोपि ।

पटिसङ्खाय योनिसोतीह — पुब्बयलोपो, पटिसङ्खायोनिसो ।

४३. अलाबूनित्यादो अकारलोपो । लाबूनि सीदन्ति, सिला प्लवन्ति ।

४४. वुत्त्यभेदाय विकारोपि ।

अकरम्हसे तेत्यादो सकारे गरुनो एकारस्स इमिना लहुअकारो, अकरम्हस ते किच्चं ।

४५. अक्खरनियमो छन्दं, गरुलहुनियमो भवे वुत्ति,

दीघो, संयोगादिपुब्बो रस्सो च गरु, लहु तु रस्सो । यथा- आ, अस्स, अं, अ ।

४६. एवमञ्जापि विञ्जेय्या, संहिता तन्तिया हिता ।

संहिताति च वण्णानं, सन्निधव्यवधानतो ॥

वोमिस्सकसन्धि ।

२. नामकण्ड

पुल्लिङ्ग

४७. “जिनवचनयुत्तं ही”ति सब्बत्थाधिकारो ।

लिङ्गञ्च निपच्चते ।

धातुप्पच्चयविभक्तिवज्जितमत्थयुत्तं सद्वरूपं लिङ्गं नाम, जिनवचनयोगं लिङ्गं इध ठपीयति निष्फादीयति च ।

४८. बुद्धइति ठिते —

ततो च विभक्तियो ।

तस्मा लिङ्गा परा विभक्तियो होन्ति । चकारेण तासं एकवचनादिपठमादिसञ्जा च ।

“सि यो अं यो ना हि स नं स्मा हि स नं स्मिं सू” ति विभक्तियो । सि यो इति पठमा, अं यो इति दुतिया, ना हि इति ततिया, स नं इति चतुत्थी, स्मा हि इति पञ्चमी, स नं इति छट्ठी, स्मिं सु इति सत्तमी ।

लिङ्गत्थे पठमा ।

यो कम्मकत्तादिवत्तन्तरमप्पत्तो सस्सरूपट्ठो सुद्धो, सो लिङ्गत्थो नाम, तस्साभिधानमत्ते पठमाविभक्ति होति । तस्सापनियमे एकम्हि वत्तब्बे एकवचनं सि, वुच्चते नेनेतिवचनं, एकस्सत्थस्स वचनं एकवचनं । एवं बहुवचनं ।

अतोत्वेव ।

सो ।

अकारन्ता परस्स सिस्स ओ होति ।

सरलोपो मादेसप्पच्चयादिम्हि सरलोपे तु पकति ।

अंआदीसु परेसु सरस्स लोपो होति, तस्मिं कते तु क्वचादिना असवण्णे पत्ते पकति होति ।

नये परं युत्ते । एवमुपरि सरलोपादि । बुद्धो ।

बहुम्हि वत्तब्बे बहुवचनं यो ।

अतो वात्वेव ।

सब्बयोनीनमाए ।

अकारन्ता परेसं पठमदुतियायोनीनं यथासङ्ख्यं आए वा होन्ति । बुद्धा ।

वाति किं । अग्गयो ।

४९. लिङ्गत्थे पठमात्वेव ।

आलपने च ।

अभिमुखीकरणमालपनं, तदधिके लिङ्गत्थे पठमा होति ।

“आलपने सि गसज्जो”ति सिस्स गसज्जा । गेइत्वेव ।

अकारा पिताद्यन्तानमा ।

गे परे अकारो पितुसत्थुअत्तराजादीनमन्तो च आत्तं याति ।

“आकारो वा”ति गे परे आकारस्स रस्सो वा ।

सेसतो लोपं गसीपि ।

सो सिं स्या च सखातो गस्सेवात्यादिनिद्धिहज्जे अवण्णिवण्णुवण्णोकारन्ता सेसा, तेहि परे गसी लुप्यन्ते । हे - बुद्ध, बुद्धा । यो - बुद्धा ।

५०. कम्मत्थे दुतिया ।

यं करोति, तं कम्मं नाम । तत्थ दुतिया होति । अंबुद्धं । योस्स ए-बुद्धे ।

५१. ततियात्वेव ।

कत्तरि च ।

यो करोति, स कत्ता नाम । तत्थ ततिया होति । ना ।

अतो नेन ।

अकारा परो ना एनं याति । बुद्धेन ।

हि ।

सुहिस्वकारो ए ।

सुहिसु परेस्वकारस्स ए होति ।

स्माहिस्मिन्नं म्हाभिम्हि वा ।

सब्बसद्धेहि परेसं स्माहिस्मिन्नं यथासङ्ख्यं म्हाभिम्हिइच्चेते वा होन्ति । बुद्धेभि, बुद्धेहि ।

५२. करणे ततिया ।

येन वा कयिरते, तं करणं नाम । तत्थ ततिया होति । सब्बं कत्तुसमं ।

५३. सम्पदाने चतुत्थी ।

यस्स दातुकामो रोचते, धारयते वा, तं सम्पदानं नाम । तत्थ चतुत्थी होति । स ।

अतो वात्वेव ।

आय चतुर्थेकवचनस्स तु ।

अकारा परस्स चतुर्थेकवचनस्स आयो वा होति । बुद्धाय ।

“सागमो से”ति से सकारागमो । बुद्धस्स । नं ।

दीघन्त्वेव ।

सुनंहिसु च ।

सुनंहिसु परेसु सरादीनं दीघो होति । चसद्देन क्वचि न । बुद्धानं ।

५४. अपादाने पञ्चमी ।

यस्मादपेति, भयमादत्ते वा, तदपादानं नाम, तत्थ पञ्चमी होति । स्मा ।

अतो आएत्वेव ।

५५. स्मास्मिन्नं वा ।

अकारा परेसं स्मास्मिन्नं आए वा होन्ति । बुद्धा, बुद्धम्हा, बुद्धस्मा । बुद्धेभि, बुद्धेहि ।

५६. सामिसिं छट्ठी ।

यस्स वा परिग्गहो, तं सामी नाम । तत्थ छट्ठी होति । बुद्धस्स । बुद्धानं ।

५७. ओकासे सत्तमी ।

योधारो, तमोकासं नाम । तत्थ सत्तमी होति । सिं-बुद्धे, बुद्धम्हि, बुद्धसिं । सु-बुद्धेसु ।

५८. बुद्धो बुद्ध सुखं ददाति सरतो बुद्धं ततो दुक्करं,
किं बुद्धेन महिद्धयोपि मुनयो बुद्धेन जातासुखी ।
बुद्धस्सेव मनं ददे पदमहं बुद्धा लभेय्याच्चुतं,
बुद्धस्सिद्धि न किं करे भवभवे भत्त्यत्थु बुद्धे मम ॥

५९. इतो परं ततियापञ्चमीनञ्च चतुर्थीछट्ठीनञ्च सरूपत्ता पञ्चमीछट्ठियो भीयो उपेक्खन्ते ।

६०. अत्त, सि ।

ब्रह्मत्तसखराजादितो त्वेव ।

स्या च ।

ब्रह्मादितो सिस्स आ होति । अत्ता ।

“योनमानो”ति ब्रह्मादितो योनं आनोत्तं । अत्तानो ।

६१. हे - अत्त, अत्ता । यो, अत्तानो ।

६२. “ब्रह्मत्तसखराजादितो अमान”न्ति ब्रह्मादितो अंवचनस्स आनं वा होति । अत्तानं, अत्तं । अत्तानो ।

६३. अत्तेन, अत्तना । पक्खे-जिनवचनानुरोधेन एनाभावो ।

“अत्तान्तो हिस्मिमतं”ति हिम्हि अत्तन्तस्स अनो । अत्तनेहि । एवं करणे ।

६४. “सस्स नो”ति नोकारो । अत्तनो । अत्तानं ।

६५. अम्हत्तुम्हन्तु राजब्रह्मत्तसख सत्थुपितादीहि स्मा नाव ।

अम्हादितो स्मा ना इव होति । अत्तना ।

६६. “ततो स्मिन्नी”ति स्मिनो नि । अत्तनि । “अनत्त”न्ति भावनिद्वेसेन सुम्हि च अनो । अत्तनेसु ।

६७. राजा अत्ताव । ना ।

सविभत्तिस्स राजस्सेत्वेव ।

नाम्हि रज्जा वा ।

नाम्हि सविभत्तिस्स राजसदस्स रज्जा वा होति । रज्जा, राजेन ।

राजस्स राजु सुनंहिसु च ।

सुनं हिसु परेसु राजस्स राजु होति, चकारेन क्वचि न ।

“सुनंहिसु चेति” दीधे - राजूभि, राजूहि, राजेभि, राजेहि ।

६८. सविभत्तिस्सेत्यधिकारो ।

“राजस्स रज्जो राजिनो से”ति से रज्जो राजिनो होन्ति । रज्जो, राजिनो ।

“रज्जं नमिह वा”ति नमिह रज्जं वा । रज्जं, राजूनं, राजानं ।

६९. स्मास्सनातुल्यत्ता-नामिह रज्जा वा । रज्जा, राजम्हा, राजस्मा ।

७०. “स्मिहि रज्जे राजिनी”ति स्मिहि रज्जे राजिनि होन्ति । रज्जे, राजिनि । राजूसु, राजेसु ।

७१. गुणवन्तु, सि ।

सविभत्तिस्स न्तुस्सेत्वेव ।

“आ सिम्ही”ति सिम्हि सविभत्तिस्स न्तुस्स आ । गुणवा ।

योमिह पठमेत्वेव ।

न्तुस्स न्तो ।

पठमे योमिह सविभत्तिस्स न्तुस्स न्तोकारो होति । गुणवन्तो ।

सुनंहिसु अत्तंत्वेव ।

न्तुस्सन्तो योसु च ।

सुनंहिसु, योसु, चकारेण अज्जेसुपि परेसु न्तुस्सन्तो अत्तं याति । गुणवन्ता ।

७२. सविभत्तिस्सेत्यधिकारो । अंइत्वेव ।

अवण्णो च गे ।

गे परे सविभत्तिस्स न्तुस्स अंअआ होन्ति । हेगुणवं, गुणव, गुणवा । यो - गुणवन्तो, गुणवन्ता ।

७३. अत्तं — गुणवन्तं । गुणवन्ते ।

७४. “तोतिता सस्मिं नास्वी”ति सविभत्तिस्स न्तुस्स नामिह ता, से तोकारो, स्मिहि ति च वा । गुणवता, गुणवन्तेन । गुणवन्तेभि, गुणवन्तेहि ।

७५. गुणवतो, गुणवन्तस्स ।

“नमिह तं वा”ति नमिह न्तुस्स तं वा । गुणवतं, गुणवन्तानं । स्मा नाव ।

७६. गुणवति, गुणवन्ते, गुणवन्तमिह, गुणवन्तस्मिं, गुणवन्तेसु ।

७७. गच्छन्त, सि ।

“सिम्हि गच्छन्तादीनं न्तसद्दो अ”न्ति न्तसद्दस्स अंवा, सिलोपो । गच्छं, सिस्स ओ — गच्छन्तो ।

गच्छन्तादीनं न्तसद्दोत्वेव ।

सेसेसुन्तुव ।

वुत्तं हित्वा सेसेसु गच्छन्तादीनं न्तसद्दो न्तु इव दट्ठब्बो । गच्छन्तो, गच्छन्ताइच्चादि ।

सेसं गुणवन्तुसमं ।

७८. गच्छन्तादयो नाम अन्तप्पच्चयन्ता ।

७९. अग्गि, सिलोपो ।

“इवण्णुवण्णा झला”ति इवण्णुवण्णानं यथासङ्ख्यं झलसज्जा ।

झलतो वात्वेव ।

घपतो च योनं लोपो ।

घपझलतो योनं लोपो वा होति ।

योसु कतनिकारलोपेसु दीघं ।

कतो निकारो लोपो च येसं तेसु योसु सरानं दीघो होति । अग्गी । पक्खे-अत्तन्त्वेव ।

यो स्वकतरस्सो झो ।

योसु अकतरस्सो झो अत्तं याति । अग्गयो । तथालपने ।

८०. अं मो निग्गहीतं झलपेहि ।

झलपतो अं मो च बिन्दुं यन्ति । अग्गिं । अग्गी, अग्गयो ।

८१. अग्गिना । दीघे-अग्गीभि, अग्गीहि ।

८२. “झलतो सस्स नो वा”ति सस्स नोत्तं वा । अग्गिनो, अग्गिस्स । अग्गीनं ।

८३. “झलतो चे”ति स्मास्स ना । अग्गिना ।

८४. अग्निमिह, अग्निस्मिं । अग्नीसु ।

८५. आदि अग्नीव । स्मिनो पन “आदितो ओ चे”ति अं, ओ च वा । आदि, आदो, आदिमिह, आदिस्मिं । आदीसु ।

८६. दण्डी, सि ।

“अघो रस्स”मादिना रस्से सम्पत्ते “न सिस्मिमनपुंसकानी”ति सिमिह अनपुंसकानं न रस्सो । सिलोपो, दण्डी, योलोपे — दण्डी । पक्खे —

अघो रस्समेकवचनयोस्वपि च ।

एकवचनयोसु झलपा रस्सं यन्ति ।

झतो कतरस्सात्वेव ।

योनं नो ।

कतरस्सा झतो योनं नोत्तं होति । दण्डिनो ।

८७. “झलपा रस्स”न्ति गो परे झलपानं रस्सो । हेदण्डि । दण्डी, दण्डिनो ।

८८. वा अंइत्वेव ।

“नं झतो कतरस्सा”ति अंइच्चस्स नं वा । दण्डिनं, दण्डिं । दण्डी, दण्डिनो ।

८९. दण्डिना । दण्डीभि, दण्डीहि ।

९०. दण्डिनो, दण्डिस्स । दण्डीनं ।

९१. झतो कतरस्सात्वेव ।

“स्मिन्नी”ति स्मिनो नि । दण्डिनि । दण्डीसु ।

९२. भिक्खु, सिलोपो ।

वा योनंत्वेव ।

“लतो वो कारो चे”ति लतो योनं वोत्तं वा ।

अत्तं अकतरस्सोत्वेव ।

वेवोसु लो च ।

वेवोसु अकतरस्सो लो अत्तं याति । भिक्खवो, पक्खे — योलोप दीघा । भिक्खू ।

९३. हे-भिक्खु ।

“अकतरस्सा लतो य्वालपनस्स वेवो”ति आलपने योस्स वेवोकारा, अत्तं । भिक्खवे, भिक्खवो, भिक्खू ।

९४. भिक्खुं । भिक्खवो, भिक्खू । सेसं अग्गीव ।

९५. एवं जन्तु । जन्तू, जन्तवो ।

“लतो वोकारो चे”तीह कारगगहणेन योनं नोत्तं, चकारेन क्वचि वोनोनमभावोव विसेसो । जन्तुनो, जन्तुयो ।

९६. सत्थु, सि ।

“सत्थुपितादीनमा सिस्मिं सिलोपो चे”ति सत्थाद्यन्तस्स आ, सिलोपो च । सत्था ।

सत्थुपितादीनन्त्यधिकारो ।

अञ्जेस्वारत्तं ।

सितोज्जेसु सत्थाद्यन्तस्स आरो होति ।

ततो योनमो तु ।

ततो आरतो योनं ओ होति । सत्थारो ।

९७. हे-सत्थ, सत्था । सत्थारो ।

९८. सत्थारं । सत्थारे, सत्थारो ।

९९. “ना आ”ति आरतो नास्स आ । सत्थारा । सत्थारेभि, सत्थारेहि ।

१००. उ सस्मिं सलोपो च ।

से सत्थाद्यन्तस्स उ होति सलोपो च वा । सत्थु, सत्थुनो, सत्थुस्स ।

“वा नम्ही”ति नम्हि आरो वा । सत्थारानं ।

“सत्थुनात्तज्जे”ति नम्हि सत्थाद्यन्तस्स अत्तं वा । दीघेसत्थानं ।

१०१. “ततो स्मिमी”ति आरतो स्मिनो इ । “आरो रस्समीकारे”ति इमि आरस्स रस्सो । सत्थरि । सत्थारेसु । एवं नत्तादि ।

१०२. पिता सत्थेव । “पितादीनमसिम्ही”ति सितोज्जेसु आरस्स रस्सोव विसेसो । पितरो ।

नमि — पितूनन्तिपि होति । एवं भातुप्पभुतयो ।

१०३. अभिभू । रस्से-अभिभूवो । योलोपेअभिभू । सेसं भिक्खूव, रस्सोव विसेसो ।

१०४. एवं सब्बज्जू । पुब्बेव योनं नोकारो च । सब्बज्जुनो, सब्बज्जू ।

१०५. गो ।

गावइत्वेव ।

“योसु चे”ति गोसद्वोकारस्स आवो, “ततो योनमो तु”तीह तुसद्देन योनं ओ । गावो । तथालपने ।

१०६. अवमि च ।

अमि परे गोसद्वोकारस्स आवअवा होन्ति, चसद्देन हिनंवज्जितेसु सेसेसुपि ।

१०७. “आवस्सु वा”ति अमि आवन्तस्स उत्तं वा, गाहं, गावं, गवं । यो-गावो । गावेन, गवेन । गोभि, गोहि ।

१०८. “गाव से”ति से ओस्स आवो । गावस्स, गवस्स । “ततो न”मादो चकारेन नंइच्चस्स अं, ओस्स अवो च । गवं ।

१०९. “सुहिनासु चे”तीह चकारेन गोस्स गु च । द्वित्ते-गुन्नं, गोनं । गावा, गवा, गावम्हा, गवम्हा, गावस्मा, गवस्मा । गोभि, गोहि ।

११०. गावे, गवे, गावमि, गवमि, गावस्मिं, गवस्मिं । गावेसु, गवेसु, गोसु ।

पुल्लिङ्गा ।

इत्थिलिङ्ग

१११. कज्जा । सिलोपो ।

“आ घो”ति इत्थियं आकारस्स घसज्जा । यो लोपे — कज्जा । पक्खे — कज्जायो ।

११२. “घते चे”ति गस्स ए । हे-कज्जे । कज्जा, कज्जायो ।

११३. कज्जं । कज्जा, कज्जायो ।

११४. आय एकवचनस्सेत्वेव ।

“घतो नादीन”न्ति नादेकवचनानमायो । कज्जाय । कज्जाभि, कज्जाहि ।

११५. कज्जाय । कज्जानं ।

११६. घपतो स्मिं यं वा ।

घपेहि स्मिनो यं वा होति । कज्जायं, कज्जाय । कज्जासु ।

११७. रत्ति, सिलोपो ।

“ते इत्थिख्या पो”ति इत्थियमिवण्णुवण्णानं पसज्जा । योलोपदीघा । रत्ती । पक्खे — रत्तियो । तथालपने ।

११८. रत्तिं, रत्ती । रत्तियो ।

११९. एकवचनस्स नादीनन्त्वेव ।

“पतो या”ति नादेकवचनानं या । रत्तिया । रत्तीभि, रत्तीहि ।

१२०. रत्तिया । रत्तीनं ।

१२१. रत्तियं, रत्तिया । रत्तीसु ।

१२२. नदी । सेसं रत्तीव । अघत्ता रस्सोव विसेसो ।

१२३. यागु रत्तीव ।

१२४. मातु, धीतु, दुहित्वादयो पितेव ।

१२५. जम्बू नदीव ।

कज्जइति ठिते —

इत्थियमतो आपच्चयो ।

इत्थियं वत्तमाना अकारन्ततो आपच्चयो होति । सरलोपपकल्यादि । कज्जा ।

“धातुप्पच्चयविभत्ति वज्जितमत्थवं लिङ्ग”न्ति वचनतो पच्चयन्तस्सालिङ्गत्ता तद्धितादिसुत्ते चकारेण नाममिव कते

— स्यादि । एवं ईइनीसु ।

एवं अजा, एळका, कोकिला, अस्सा, मूसिका, बलाका, मन्दा, जराइच्चादि ।

१२६. इत्थियन्त्यधिकारो ।

नदादितो वा ई ।

इत्थियं नदादितो वा अनदादितो वा ई होति । नदी, नगरी, कुमारी, ब्राह्मणी, तरुणी, कुक्कुटी, इत्थी इच्चादि ।

“मातुलादीनमानत्तमीकारे”ति ईम्हि मातुलाद्यन्तस्स आनो । मातुलानीत्यादि ।

अनदादितो वा ई । सखी, हत्थी ।

भवतो भोतो ।

ईम्हि भवन्तस्स भोतो होति । भोती ।

१२७. “ण व णिकण्येय्य णन्तूही”ति ई । मानवी, नाविकी, वेनतेय्यी, गोतमी ।

१२८. “न्तुस्स तमीकारे”ति न्तुस्स तो वा । गुणवती, गुणवन्ती । धितिमती, धितिमन्ती ।

न्तस्स न्तुब्बपदेसो । महती, महन्ती ।

१२९. पतिभिक्षुराजीकारन्तेहि इनी ।

पत्यादीहि ईकारन्तेहि च इत्थियं इनी होति ।

“पतिस्सिनीम्ही”ति पत्यन्तस्स अत्ते सरलोपादो तुकारेण लोपाभावो । “वा परो असरूपा”ति इलोपो, दीघो च । गहपतानी, भिक्षुनी, राजिनी, मेधाविनी, तपस्सिनी, धम्मचारिणी, भयदस्साविनी, भुत्ताविनीत्यादि ।

इत्थिलिङ्गा ।

नपुंसकलिङ्ग

१३०. चित्त, सि ।

नपुंसकेहि अतो निच्चन्तेव ।

सिं ।

अकारन्तेति नपुंसकेहि सिस्स निचं अं होति । चित्तं ।

योनं नि नपुंसकेहित्वेव ।

अतो निच्चं ।

अकारन्तेहि न पुंसकेहि योनं निच्चं नि होति, निस्स आ । चित्ता । पक्खे — योस्वादिना दीघे — चित्तानि ।

१३१. गलोपे — हे — चित्त । चित्ता, चित्तानि ।

१३२. चित्तं । निस्स ए — चित्ते, चित्तानि । सेसं बुद्धोव ।

१३३. मन, सि, मनं ।

ना वात्वेव ।

१३४. मनोगणादितो स्मिन्नानमिआ ।

मनादितो स्मिन्नानं इआ वा होन्ति ।

स सरे वागमो ।

विभत्यादेसे सरे परे मनादितो सागमो वा होति । मनसा ।

१३५. सस्स चो

मनादितो सस्स ओ होति, चसद्देन स्मास्स आ च । मनसो, मनसा ।

१३६. मनसि । सेसं चित्तं ।

१३७. मनं सिरं उरं तेजं, रजं ओजं वयं पयं ।

यसं तपं वचं चेतं, एवमादि मनोगणो ॥

१३८. गुणवन्तु, सि ।

“अं नपुंसके”ति सिम्हि सविभत्तिस्स न्तुस्स अं । गुणवं । न्तुस्स ते — गुणवन्तानि ।

१३९. योतोञ्जं पुमेव । एवं गच्छं ।

१४०. अट्ठि ।

वात्वेव ।

“योनन्नि नपुंसकेही”ति योनं नि वा । अट्टीनि । झत्ता योलोपे — अट्टी । तथालपने ।

१४१. अट्टिं, अट्टीनि, अट्टी । सेसं अग्गीव ।

१४२. दण्डी, सि ।

अघत्ता रस्सो, दण्डि । योतोञ्जं पुमेव ।

१४३. आयु अट्टीव ।

नपुंसकलिङ्गा ।

पुमिथिलिङ्ग

१४४. पुमिथिलिङ्गा — घट, कट, यट्ठि, मुट्ठि, सिन्धु, रेणुप्पभुतयो द्विपद चतुप्पद जातिवाचिनो च ।

यथा — घटो, ईपच्चये-घटी । एसो यट्ठि, एसा यट्ठिच्चादि ।

द्विपदजातिवाचिनो यथा — खत्तियो । आपच्चये- खत्तिया, समणो, ईम्हि-समणीइच्चादि ।

चतुप्पदजातिवाचिनो यथा — गजो, आ-गजा, ब्यग्घो, ईम्हि - ब्यग्घीइच्चादि ।

पुमनपुंसकलिङ्ग

१४५. पुमनपुंसकलिङ्गा — धम्म, कम्म, ब्रह्म, कुसुम सङ्गम, पदुम, अस्सम, विहार, सरीर, सुवण्ण, वण्ण, कहापण, भवन, भुवन, योब्बन, भुसन, आसन, सयन, ओदन, आकास, उपवास, मास, दिवस, रस, थल, फल, रट्ट अम्बु, मध्वादयो ।

इत्थिनपुंसकलिङ्ग

१४६. इत्थिनपुंसकलिङ्गा — नगर, अच्चिप्पमुखा ।

सब्बलिङ्ग

१४७. सब्बलिङ्गा — तट पुट पत्त मण्डल कलसा दयो, नामीकता, सब्बनामानि च । यथा — तटो, ईम्हि — तटी, तटमिच्चादि ।

नामीकता यथा — देवदत्तो, आ — देवदत्ता देवदत्तमिच्चादि ।

सब्बनाम

१४८. सब्ब, कतर, कतम, उभय, इतर, अज्ज, अज्जतर, अज्जतम, पुब्ब, पर, अपर, दक्खिण, उत्तर, एक, य, त, एत, इम, अमु, किं, तुम्ह, अम्ह-इति सब्बनामानि ।

सब्बो बुद्धोव । अयं विसेसो ।

योत्वेव ।

सब्बनामकारते पठमो ।

सब्बादीनमकारतो परो पठमो यो एत्तं याति सब्बे ।

“तयो नेव च सब्बनामेही”ति निसेधा सस्मास्मिन्नं आय आ ए न होन्ति । सब्बस्स ।

सब्बतो नं संसानं ।

सब्बादितो नंइच्चस्स संसानं होन्ति ।

अकारो एइत्वेव ।

सब्बनामानं नम्हि च ।

नम्हि सब्बादीनमकारस्स ए होति । सब्बेसं, सब्बेसानं ।

१४९. इत्थियं आ, सब्बा कज्जाव । अयं विसेसो । वात्वेव ।

घपतो स्मिंसानं संसा ।

घपसज्जातो सब्बादितो स्मिंसानं संसा वा होन्ति ।

“संसास्वेकवचनेसु चे”ति सागमो ।

घो रस्सं ।

एकवचनसंसासु घो रस्सं याति । सब्बस्सा, सब्बाय । सब्बासं, सब्बासानं । सब्बस्सं, सब्बायं । सब्बासु ।

नेताहि स्मिमायया ।

घपज्जाहि सब्बादीहि स्मिनो आय या न होन्ति ।

१५०. नपुंसके — सब्बं । सब्बानि । एवं दुतिया ।

सब्बादयो नपुंसके ततियादीसु सकसकपुमसमा । एवं य - सद्दन्ता ।

१५१. पुब्बपरापरेहि तु स्मिनो “यदनुपपन्ना निपातना सिज्झन्ती”ति अनित्थियं ए वा । पुब्बे, पुब्बस्मिंश्चादि ।

एकसद्दो सङ्ख्यातुल्यज्जासहायत्थो । यदा सङ्ख्यत्थो, तदेकवचनो, अज्जत्थ सब्बवचनो च ।

यादीनमालपनं नत्थि ।

१५२. त, सि ।

सिम्हि सं अनपुंसकस्सेत्वेव ।

एतत्तेसं तो ।

सिम्हि अनपुंसकानं एततइच्चेत्तेसं तकारस्स स होति । सो ।

तस्स वा नत्तं सब्बत्थ ।

तिलिङ्गेसु सब्बादीनं तकारस्स नो वा होति । ने, ते । सेसं सब्बसमं, नत्तं व विसेसो ।

१५३. इत्थियं — सा, ना, नायो, ता, तायोश्चादि ।

वात्वेव ।

ततो सस्स स्साय ।

ताएताइमाहि सस्स स्सायो वा होति ।

संसास्वेकवचनेसु इइत्वेव ।

तस्सा वा ।

एकवचनसंसासु तासद्वस्स आ इत्तं वा याति । तिस्साय, तिस्सा, तस्सा, ताय । तासं, तासानं । तिस्सं, तस्सं, तायं । तासु ।

१५४. नपुंसके — तंश्चादि ।

१५५. एसो । सेसं सब्बसमं ।

१५६. इत्थियं — एसा ।

संसास्वेकवचनेस्वेत्वेव ।

एतिमासमि ।

एकवचनसंसासु एताइमानमन्तस्स इ होति । एतिस्साय, एतिसा, एताय । एतासं, एतासानं । एतिस्सं, एतस्सं, एतायं । एतासु । सेसं सब्बाव ।

१५७. नपुंसके — एतं इच्चादि ।

१५८. इम, सि ।

“अनपुंसकस्सायं सिम्ही”ति इमस्स अयं । सिलोपो । अयं, इमे । इमं, इमे ।

“अनिमि नाहि चे”ति इमस्स अनो, इमि च । अनेन, इमिना ।

“सब्बस्सिमस्से वा”ति सुनंहिसु एवा । एहि, इमेहि । वा स्मासस्मिंसंसास्वत्तन्त्वेव ।

इमसदस्स च ।

सस्मास्मिंसंसासु इमस्स अत्तं वा होति । अस्स, इमस्स । एसं, एसानं, इमेसं, इमेसानं । अस्मा, इमम्हा, इमस्मा । एहि, इमेहि । अस्मिं, इमम्हि, इमस्मिं । एसु, इमेसु ।

अत्तपक्खे — “न तिमेहि कताकारेही”ति स्मास्मिन्नं म्हाहि न सिज्झन्ते ।

१५९. इत्थियं — अयं । सेसं एताव, संसास्वत्तंव विसेसो ।

१६०. नपुंसके — सविभत्तिस्स वात्वेव ।

“इमस्सिदमंसिसु नपुंसके”ति इमस्स इदं वा । इदं, इमं इमे, इमानि । एवं दुतिया ।

१६१. अमु, सि ।

वा अनपुंसकस्स सिम्हित्वेव ।

“अमुस्स मो सं”ति मस्स सो वा, सिलोपो । असु ।

“सब्बतो को”ति सब्बनामतो कागमो । “सो”ति ओ, अमुको, पक्खे — अमु । अमू, अमुयो ।

पुब्बेव योनं वोकारो न । अमुं । अमू, अमुयो । सेसं भिक्खूव सब्बादिकारियाज्जत्र ।

१६२. इत्थियं — असु । सेसं यागुसमं । विसेसोयं — अमुस्सा, अमुया । अमूसं, अमूसानं । अमुस्सं, अमुयं । अमूसु ।

१६३. नपुंसके — सविभत्तिस्स अंसिसु नपुंसकेत्वेव ।

“अमुस्सादुं”ति अदुं । अदुं । अमू, अमूनि । एवं दुतिया ।

१६४. “सेसेसु चे”ति सब्बत्थ किस्स को । को, का, कं इच्चादि । लिङ्गतये सब्बसमो ।

१६५. तुम्ह, सि, अम्ह, सि ।

सविभत्तिस्स तुम्हम्हानन्त्यधिकारो ।

त्वमहं सिम्हि च ।

सिम्हि सविभत्तीनं तुम्हम्हानं त्वं अहं होन्ति । चसद्देन तुम्हस्स तुवं च । त्वं, तुवं, अहं । यो — तुम्हे ।

“मयं योम्हि पठमे”ति अम्हस्स मयं होति । मयं ।

१६६. “तंममम्ही”ति अम्हि तं मं होन्ति ।

“तवं ममज्ज नवा”ति अम्हि तवं ममज्ज नवा ।

“तुम्हस्स तुवं त्वमम्ही”ति तुम्हस्स तुवं, त्वज्ज । तं, तवं, तुवं, त्वं, मं, ममं ।

आकन्त्वेव ।

“वा योप्पठमो”ति दुतियायोस्स आकं वा । तुम्हाकं, तुम्हे । अम्हाकं, अम्हे ।

१६७. “नाम्हि तया मया”ति नाम्हि तया मया होन्ति । “तयातयीनं तकारो त्वत्तंवा”ति तस्स त्वो वा । त्वया, तया, मया । तुम्हेहि, अम्हेहि ।

१६८. “तव मम से”ति से तव मम होन्ति ।

“तुय्हं मय्हं चे”ति से तुय्हं मय्हज्ज ।

“सस्सं”ति सस्स अं वा ।

“अम्हस्स ममं सविभत्तिस्स से”ति से अम्हस्स ममं च । तव, तुय्हं, तुम्हं, मम, मय्हं, अम्हं, ममं ।

“तुम्हम्हेहि नमाकं”ति नंवचनस्स आकं । तुम्हाकं, अम्हाकं । स्मानाव ।

१६९. “तुम्हाम्हानं तयि मयी”ति स्मिम्हि तयि मयि होन्ति । त्वे कते - त्वयि, तयि, मयि, तुम्हेसु, अम्हेसु । लिङ्गत्तये समं ।

१७०. नवात्वेव ।

पदतो दुतिया चतुत्थी छट्ठीसु वोनो ।

अत्थज्जोतका वण्णा पदं, दुतिया चतुत्थी छट्ठी बहुवचनेसु परेसु पदस्मा परेसं सविभत्तीनं तुम्हाम्हानं वोनोकारा नवा होन्ति ।

रक्खतु वो, पस्सतु नो, ददाति वो, ददाहि नो, सद्धा वो, सत्था नो ।

नवाति किं, एसो अम्हाकं सत्था ।

१७१. पदतोत्यधिकारो ।

“तेमेकवचनेसु चे”ति चतुत्थीछट्ठेकवचनेसु ते मे होन्ति । ददामि ते, ददाहि मे, इदं ते, अयं मे ।

“नअम्ही”ति अम्हि निसेधो । पस्सेथ तं, अजिनि मं ।

“वा ततिये चे”ति ततियेकवचने ते मे वा होन्ति । कतं ते तया वा । कतं मे मया वा ।

“बहुवचनेसु वोनो”ति ततियाबहुवचनेसु वो नो होन्ति । बहुवचने पठमे योम्हि च । कतं वो, कतं नो, गामं वो गच्छेय्याथ, गामं नो गच्छेय्याम ।

सङ्ख्या

१७२. सङ्ख्या वुच्चते ।

एकसद्दो सब्बनामेसु वुत्तो ।

१७३. द्वादयो अट्ठारसन्ता बहुवचनन्ता ।

सविभत्तिस्स, इत्थिपुमनपुंसकसङ्ख्यन्ति चाधिकारो ।

“योसु द्विन्नं द्वे चे”ति द्विस्स द्वे होति । द्वे, द्वे, द्वीभि, द्वीहि ।

नो च द्वादितो नम्हि ।

नम्हि द्वादितो नकारागमो होति । द्विन्नं, द्वीसु, लिङ्गत्तये समं ।

१७४. तिचतुन्नं तिस्सो चतस्सो तयो चत्तारो तीणि चत्तारि ।

योसु इत्थिपुमनपुंसकेसु सविभत्तीनं तिचतुन्नं तिस्सो चतस्सो आदयो होन्ति । तयो, तयो, तीभि, तीहि, तिन्नं ।

“इण्णमिण्णन्नं तीहि सङ्ख्याही”ति तिसद्वतो नंइच्चस्स इण्णं इण्णन्नं च । तिण्णं, तिण्णन्नं, तीसु ।

१७५. इत्थियं-तिस्सो, तिस्सो, तीभि, तीहि ।

“नो चा”दो चकारेन नम्हि स्संआगमो, वग्गन्तेतिस्सनं, तीसु ।

१७६. नपुंसके-तीणि, तीणि, तीहि ।

१७७. चत्तारो ।

“ओसरे चे”तीह चकारेन योसु उस्स उरो । “ततो योनमोतू”तीह तुकारेन योनं ओ । चतुरो । एवं दुतिया । चतूहि, चतुन्नं, चतूसु ।

१७८. इत्थियं, चतस्सो, चतस्सो, चतूहि । पुब्बेव स्संआगमो । यदादिना उस्स अत्तं । चतस्सनं, चतूसु ।

१७९. नपुंसके, चत्तारि, चत्तारि ।

१८०. “पञ्चादीन मकारो”ति योसु सविभत्तिस्स पञ्चाद्यन्तस्स अत्तं । पञ्च, पञ्च ।

“पञ्चादीन मत्तं”ति सुनंहिसु पञ्चाद्यन्तस्स अत्तं । एदीघानमपवादोयं । पञ्चहि, पञ्चन्नं, पञ्चसु । लिङ्गत्तये समं ।

१८१. एवं छ सत्त अट्ठ नव दसादयो अट्ठारसन्ता ।

१८२. वीसत्यादयो आनवुतिया इत्थिलिङ्गा एकवचनन्ता, वीसति रत्तीव । एवं तिसति ।

चत्तालीसं पञ्जासं सद्देहि परासं सब्बासं विभत्तीनं “सब्बासमा”दोतीह आदिसद्देन लोपो, सट्ठि वीसती व । एवं सत्तति असीति नवुति ।

सतं नपुंसकमेकवचनन्तं । एवं सहस्सादि ।

कोटि वीसतीव ।

१८३. रासिभेदे तु सब्बत्थ बहुवचनम्पि । यथा-द्वेवीसतियो बुद्धदन्ता । तिस्सो वीसतियो दिनघटिका । एवमज्जत्र ।

एसेसो एतन्तिप्पसिद्धि, लोकस्स होति यत्थत्थेसु ।

थीपुमनपुंसकानित्युच्चन्ते, तानिमानि लोकेनात्था ।

अलिङ्ग

१८४. अलिङ्गा वुच्चन्ते ।

क्वचि तो पञ्चम्यत्थे ।

लिङ्गतो पञ्चम्यत्थे क्वचि तोप्पच्चयो होति ।

“त्वादयो विभत्तिसञ्जायो”ति तोप्पभुतिदान्यन्तानं विभत्तिसञ्जा । तस्मा तदन्तानम्पि विभत्यन्तत्ता पदत्तं सिद्धन्ति न पुन विभत्ति । चोरस्मा चोरतो । एवं पितितो, एत्थ “पितादीन मसिम्हि” त्यत्रासिम्हिग्गहणेन तोम्हि पितादीनं उस्स इ ।

इमस्सि थन्दानिहतोधेसु च ।

थंआदीसु परेसु इमस्स इ होति । इतो ।

“सब्बस्सेतस्साकारो वा”ति तोथेस्वेतस्स अत्तं वा, अतो, एत्तो । पक्खे- “सरलोपा”दिना अकारलोपो ।

“त्रतोथेसु चे”ति किस्स कु । कुतो ।

“क्वचि तो”ति सुत्तद्विधाकरणेन सत्तम्यत्थे च तो होति, आदिस्मिं, आदितो ।

१८५. “त्रथ सत्तमिया सब्बनामेही”ति सत्तम्यत्थे त्रथप्पच्चया होन्ति । सब्बस्मिं, सब्बत्र, सब्बत्थ, द्वित्तं । एवं अत्र, अत्थ । एत्थ “त्रे निच्च”न्ति पुब्बे एतस्स अ । कुत्र, कुत्थ ।

“सेसेसु चे”ति कादेसे-कत्थ ।

१८६. “किस्मा वो चे”ति वप्पच्चयो । “किस्स क वेचे”ति को, ककाराकारलोपो । क्व ।

१८७. “हिं हं हिज्जन”न्ति कस्मा हिं आदिपच्चया । “कु हिं हंसु चे”ति किस्स कु । चकारेन हिज्जनं दाचनंसु च । कुहिं, कुहं, कुहिज्जनं ।

१८८. “तम्हा चे”ति हिंहं । तहिं, तहं ।

१८९. “यतो हिं”ति हिं । यहिं ।

१९०. “इमस्मा हधा चे”ति हधा । इह, इध ।

१९१. “सब्बतो धी”ति धि । सब्बधि ।

१९२. कालेत्यधिकारो ।

“किंसब्बज्जेकयकुहि दादाचन”न्ति किं आदितो दा, दाचनं च । कस्मिं काले कदा, कुदाचनं ।

“सब्बस्स सो दाम्हि वा”ति सब्बस्स सो वा । सदा, सब्बदा ।

१९३. “तम्हा दानि चे”ति दानि, दा च । तदानि, तदा ।

१९४. यदादिना इमसद्दा, समानापरेहि च यथासङ्ख्यं ज्ज ज्जुप्पच्चया, इम, समानानं अ, सा च । अज्ज, सज्जु, अपरज्जु ।

१९५. “इमस्मा रहिधुनादानि चे”ति रद्दादिप्पच्चया । “एत रहिम्ही”ति इमस्स एतो । एतरहि ।

“अ धुनाम्हि चे”ति इमस्स अ । अधुना, इदानि ।

१९६. लोपं इत्वेव ।

सब्बासमावुसोपसगगनिपातादीहि च ।

एतेहि परा सब्बा विभत्ती लुप्यन्ते । त्वं आवुसो, तुम्हे आवुसो ।

उपसगगनिपात

१९७. उपसगगनिपाता वुच्चन्ते ।

प परा नि नी उ दु सं वि अव अनु परि अधि अभि पति सु आ अति अपि अप उप एते वीसत्युपसग्गा ।

च न व वा मा हि धि चि कु तु नु चे रे हे स्वे वे वो खो नो तो यं नं तं किं हन्द किर एव कीव याव ताव वत वथ अथ अङ्ग इङ्ग तग्घ आम नाम नून पुन पन आह सह सक्का लब्भा हेट्ठा आरा दूरा दिवा नवा विना नाना अद्दा मुधा मिच्छा पच्छा आवि सक्खि सच्चि सच्छि बहि यदि इति किन्ति अत्थि सोत्थि खलु ननु किमु अस्सु यग्घे सचे हवे सुवे अरे पुरे नमो तिरो अधो अथो अहो रहो हीयो भीयो अन्तो पातो सुदं कल्लं एवं धुवं अलं हलं सयं सायं समं सामं कामं पारं ओरं चिरं हुरं अहं सहं उच्चं नीचं सकिं सद्धिं, अथवा अन्तरा आरका बाहिरा बहिद्दा यावता तावता समन्ता सामन्ता आमन्ता सम्मुखा चरहि तरहि सम्पति आयति उपरि यावदे तावदे तिरियं सनिकं ससक्कं एत्तावता परम्मुखा कित्तावता एतरहि अज्जदत्थु सेय्यथिदं अप्पेवनाम भीयोसोमत्ताय इच्चादयो निपाता ।

१९८. सदिसा ये तिलिङ्गेसु, सब्बासु च विभत्तीसु ।

वचनेसु च सब्बेसु, ते निपाताति कित्तिता ।

यथा — उच्चं रुक्खो, लता, घरं वा, उच्चं रुक्खो । हे रुक्ख, रुक्खं, रुक्खेन, रुक्खस्स, रुक्खस्मा, रुक्खे वा इच्चादि । उच्चं रुक्खो, रुक्खा वा इच्चादि । एवं लता, घरानि ।

१९९. उभयेसु विभत्यत्त -

क्रियदेस समय दिसागुणत्थेहि ।

सब्बापि यथायोगं,

विभत्तियोञ्जेहि तुप्पठमा ॥

तं यथा — अधिअन्तोसद्देहि सत्तमी । सयंसद्दा ततिया, छट्ठी च । नमोसद्दा पठमा, दुतिया च । पारंसद्दा सत्तमी । दिवासद्दा पठमा, दुतिया, सत्तमी च । हेट्ठासद्दा सत्तमी । उच्चंसद्दा सब्बापि । पसद्दा च चसद्दा च पठमा, हेसद्दा आलपने पठमा । तथाञ्जेहिपि ।

२००. उपसग्गा सब्बेपि सद्दन्तरेन सह पयुज्जन्ते । निपाता तु केचि विसुम्पि । यथा — पहारो, पहरति, सा च सो च भासति वा करोति वा, सोत्थित्यादि ।

२०१. एकेकलिङ्गं द्विलिङ्गं, तिलिङ्गं चाप्यलिङ्गिकं ।

चतुर्थेति नामं नामं, नमत्यत्थन्ति कित्ति ।

नामिकं ।

३. समासकण्ड

समासलक्षणदि

२०२. नामानं समासो युत्तत्थोत्यधिकारो । समासोति भिन्नत्थानं पदान मेकत्थता । युत्तत्थोति अञ्जमञ्जसम्बन्धत्थो ।

विभासात्यधिकातब्बं वाक्यत्थं ।

कम्मधारयसमास

२०३. “महन्तो च सो वीरो चा”ति वाक्ये —

द्विपदे तुल्याधिकरणे कम्मधारयो ।

भिन्नप्पवत्तिनिमित्ता सद्दा एकस्मिं वत्थुनि पवत्ता तुल्याधिकरणा, विसेसनविसेसस्सभूता समानाधिकरणा द्वे पदा यदा समस्यन्ते, तदा सो समासो कम्मधारयो

नाम, इध वा समाससुत्तानि सञ्जाद्वारेण समासविधायकानि ।

अगगहितविसेसना बुद्धि विसेस्सम्हि न उप्पज्जतीति विसेसनं पुब्बं होति, समासेनेव तुल्याधिकरणत्तस्स वुत्तत्ता तप्पकासनत्थं पयुत्ता समासतो अतिरित्ता च सो इच्चेते “वुत्तट्ठानमप्पयोगो”ति जाया नप्पयुज्जन्ते । एवमज्जत्र ।

तेसं विभक्तियो लोपा च ।

तेसं युत्तत्थानं समासानं पुब्बुत्तरपदानं विभक्ती लुप्यन्ते, चकारेण क्वचि न ।

ततो महन्त वीर इति च रूपप्पसङ्गे —

पकति चस्स सरन्तस्स ।

विभक्तीसु लुत्तासु सरन्तस्स पुब्बभूतस्स, परभूतस्स च अस्स समासपदस्स पकति होतीतीह लुत्ताकारा पुनानीयन्ते ।

ततो महन्त वीरइति ठिते —

“महतं महा तुल्याधिकरणे पदे”ति महन्तस्स महा ।

तद्धित समास कितका नामंवातवेतुनादीसु च ।

तद्धितादयो नामं इव दट्ठब्बा तवेप्पभुतिपच्चये वज्जेत्वा ।

ततो वत्तिच्छाय स्यादि । महावीरो, महावीराइच्चादि ।

२०४. कम्मधारयो द्वन्दो च, तप्पुरिसो च लाभिन्नो ।

तयो परपदे लिङ्गं, बहुब्बीहि पदन्तरे ।

२०५. रत्ता च सा पटी चाति रत्तपटी, महन्ती च सा सद्धा चाति महासद्धा । एत्थ “कम्मधारयसज्जे चे”ति पुब्बपदे पुमेव कते आर्इपच्चयानं निवुत्ति ।

२०६. नीलज्ज तं उप्पलज्जाति नीलुप्पलं, सत्थीव सत्थि, सत्थि च सा सामा चाति सत्थिसामा । मुखमेव चन्दो मुखचन्दो ।

विसेसनविसेस्सानं यथेच्छत्ता क्वचि विसेसनं परं होति, खत्तियभूतोइच्चादि, इच्छा च यथातन्ति ।

उभे तप्पुरिस समास

२०७. नसद्दा सि, तस्स लोपो । न सुरो असुरो ।

एत्थ कम्मधारये कते — “उभे तप्पुरिसा”ति तप्पुरिससज्जा । “अत्तन्नस्स तप्पुरिसे”ति नस्स अ । न अस्सो अनस्सो । एत्थ “सरे अन”ति नस्स अन ।

२०८. “नामानं समासो”ति सुत्ते द्विधाकते अयुत्तत्थानम्पि क्वचि समासो । न पुन गेय्या अपुनगेय्या गाथेत्यादि । एत्थ गेय्येन सम्बन्धो न-सद्दो अयुत्तत्थेनापि पुनेन योगविभागबला समस्यते ।

दिगुसमास

२०९. तयो लोका समाहटा तिलोकं ।

एत्थ “सङ्ख्यापुब्बो दिगू”ति कम्मधारयस्स दिगुसज्जा । “दिगुस्सेकत्तं”ति एकत्तं, नपुंसकत्तञ्च ।

सुद्धतप्पुरिससमास

२१०. तप्पुरिसा त्वेव ।

अमादयो परपदेहि ।

दुतियन्तादयो परपदेहि नामेहि यदा समस्यन्ते, तदा सो समासो तप्पुरिसो नाम ।

गामं गतो गामगतो ।

“पस्स वासिड्ढ गामं, गतो तिस्सो सावत्थिं”त्य त्रायुत्तत्थताय न समासो । तथा ज्जत्र जेय्यं ।

२११. रज्जा हतो राजहतो ।

किच्चन्तेहि भीयो अधिकत्थवचने ।

तब्ब, अनीय, ण्य, तेय्य, रिच्चप्पच्चया **किच्चा** । थुतिनिन्दत्थमज्झारोपितत्थं वचनं **अधिकत्थवचनं** । सोणलेय्यो कूपोइच्चादि । सोणेहि यथा लिहते, तथा पुण्णत्ता **थुति** । तेहि उच्छिद्धत्ता **निन्दा** च ।

दधिना उपसित्तं भोजनं दधिभोजनं, समासपदेनेव उपसित्तक्रियाय कथना नत्थेत्यायुत्तत्थता । उपसित्तसद्वाप्पयोगो पुब्बेव ।

२१२. करणे तु-असिना कलहो असिकलहो ।

२१३. बुद्धस्स देय्यं बुद्धेय्यं, परस्सपदं, एत्थ विभत्यलोपो । एवं अत्तनोपदमिच्चादि ।

२१४. चोरस्मा भयं चोरभयं । एवं बद्धनमुत्तोच्चादि ।

२१५. रज्जो पुत्तो राजपुत्तो ।

“ब्राह्मणस्स कण्हा दन्ता” इच्चत्र दन्तापेक्खा छट्ठीति कण्हेन सम्बन्धाभावा न समासो । यदा तु कण्हा च ते दन्ता चेति कम्मधारयो, तदा छट्ठी कण्हदन्तापेक्खाति ब्राह्मणकण्हदन्ताति समासो होतेव ।

२१६. “रज्जो मागधस्स धन” न्यत्र रज्जोति छट्ठी धन मपेक्खते, न मागधं । राजा एव मागधसद्देन वुच्चतेति भेदाभावा सम्बन्धाभावोति तुल्याधिकरणेन मागधेन सह राजा न समस्यते । द्विट्ठो हि सम्बन्धो ।

रज्जो अस्सो पुरिसो चे’ त्यत्र रज्जो अस्सो, रज्जो पुरिसो ति च पच्चेकं सम्बन्धतो सापेक्खता अत्थीति न समासो । “अस्सो च पुरिसो चा”ति द्वन्द्वे कते तु राजस्सपुरिसाति होतेव, अज्ज्ञानपेक्खत्ता ।

“रज्जो गरुपुत्तो” इच्चत्र राजापेक्खिनोपि गरुनो

पुत्तेन सह समासो, गमकत्ता । गमकत्तम्पि समासस्स निबन्धनं । तत्थ गरुनो पुत्तोति विग्गहो, एवमज्जत्र ।

२१७. रूपे सज्जा रूपसज्जा ।

क्वचि निन्दायं - कूपे मण्डूको विय कूपमण्डूको । एवं नगरकाको इच्चादि । अत्रोपमाय निन्दा गम्यते ।

अन्तेवासिको त्यादो विभत्त्यलोपो ।

बहुब्बीहिसमास

२१८. अज्जपदत्थेसु बहुब्बीहि ।

अप्पठमन्तान मज्जेसं पदानं अत्थेसु द्वे वा बहूनि वा नामानि यदा समस्यन्ते, तदा सो समासो बहुब्बीहि नाम ।

आगता समणा यं सा आगतसमणो, विहारो ।

२१९. जितानि इन्द्रियाणि येन सो जितिन्द्रियो, भगवा । आहितो अग्नि येन सो आहितग्नि । अग्याहितो वात्यादो यथेच्छं विसेसनस्स परता ।

२२०. करणे तु-छिन्नो रुक्खो येन सो छिन्नरुक्खो, फरसु ।

२२१. दिन्नो सुङ्को यस्स सो दिन्नसुङ्को, राजा ।

२२२. निग्गता जना यस्मा सो निग्गतजनो, गामो ।

२२३. दस बलानि यस्स सो दसबलो, भगवा । नत्थि समो यस्स सो असमो । एत्थ “अत्तन्नस्सा”ति योगविभागेन नस्स अ ।

पहूता जिक्हा यस्स सो पहूतजिक्को, महन्ती पज्जा यस्स सो महापज्जो । द्वीसु “इत्थियम्भासितपुमिन्तीपुमाव चे”ति पुम्भावातिदेसा पुब्बुत्तरपदेसु आईप्पच्चयानमभावो ।

२२४. “क्वचि समासन्तगतानमकारन्तो”ति अन्तस्स अत्तं । कारग्गहणेन आ इ च । इत्थियमिवण्णन्ता, त्वन्तेहि च कप्पच्चयोपि । यथा - विसालं अक्खि यस्स सो विसालक्खो, पच्चक्खधम्मा, सिलोपो । सोभनो गन्धो यस्स सो सुगन्धि । बहुकन्तिको, बहुनदिको, समुद्धो । एत्थ यदादिना रस्सो । बहुकत्तुको । मत्ता बहवो मातङ्गा यस्मिं तं मत्तबहुमातङ्गं, वनं ।

तुल्याधिकरणो ।

२२५. सुवण्णस्स विय वण्णो यस्स सो सुवण्णवण्णो । वजिरं पाणिम्हि यस्स सो वजिरपाणि । उरसि लोमानि यस्स सो उरसिलोमो । एत्थ विभत्यलोपो ।

“अत्थेसू”ति बहुत्तग्गहणेन क्वचि पठमन्तानम्पि । सह हेतुना यो वत्तते सो सहेतुको, “यदा” दिना सहस्स सो ।

२२६. सत्त वा अट्ठ वा सत्तट्ठ, मासा, एत्थज्जपदत्थो वा सदस्सत्थो । दक्खिणस्सा च पुब्बस्सा च दिसाय यं अन्तरालं, सा दक्खिणपुब्बा, दिसा ।

भिन्नाधिकरणो ।

अप्पठमन्तानन्ति किं, देसितो बुद्धेन यो धम्मो ।

द्वन्द्वसमास

२२७. नामानं समुच्चयो द्वन्द्वो ।

समुच्चयो, ति पिण्डीकरणं एकविभक्तिकानं नामानं यो समुच्चयो, सो द्वन्द्वो नाम, इदं सुत्तं बहुवचनविसयं ।

चन्दो च सूरियो च चन्दसूरिया । तिष्ठन्ति त्यादि-

क्रियासम्बन्धसामञ्जसो अत्थेत्यापेकत्थता, एवं नरनारियो, अक्खरपदानि ।

२२८. तथा द्वन्द्वे पाणि तुरिय योग्ग सेनङ्गं खुद्दजन्तुक विविध विरुद्ध विसभागत्थादीनञ्च ।

विविधेनाकारेण विरुद्धा विविधविरुद्धा, सभागा सदिसा, विविधा च ते सभागा चेति विसभागा । यथा दिगुसमासे, तथा द्वन्द्वे पाण्यङ्गत्थादीनं एकत्तं, नपुंसकत्तञ्च होति ।

चक्खुसोतं, गीतवादितं, युगनङ्गलं, हत्थस्सं, असिचम्मं, डंसमकसं, कोकालूकं ।

नामरूपं, नामं नमनलक्खणं, रूपं रूपनलक्खणं । एवमेते धम्मा लक्खणतो विविधा, परमत्थतो सभागा च ।

आदिसद्देनाञ्जत्थापि । यथा - भिन्नलिङ्गानं - इत्थिपुमं । यदादिना रस्सो, दासिदासं, पत्तचीवरं । गङ्गासोणं ।

सङ्ख्यापरिमाणानं - तिकचतुक्कं ।

सिप्पीनं - वेणरथकारं ।

लुद्धकानं - साकुन्तिक मागविकं ।

अप्पाणिजातीनं - आरसत्थि ।

एकज्झायनब्राह्मणानं - कठकालापं इच्चादि ।

२२९. विभासा रुक्ख तिण पसु धन धञ्ज जनपदादीनञ्च ।

द्वन्द्वे रुक्खादीनं एकत्तं नपुंसकत्तञ्च वा होति ।

धवखदिरं, धवखदिरा, मुञ्जपब्बजं, मुञ्जपब्बजा, अजेळकं, अजेळका, हिरञ्जसुवण्णं, हिरञ्जसुवण्णानि, सालियवं, सालियवा ।

कासिकोसलं कासिकोसला ।

आदिसद्देन अञ्जेसुपि वा । यथा — निच्चविरोधीनमद्दब्बानं - कुसलाकुसलं, कुसलाकुसलानि ।

सकुणीनं - बकबलाकं, बकबलाका ।

ब्यञ्जनानं - दधिघत्तं, दधिघतानि ।

दिसानं - पुब्बापरं, पुब्बापरा इच्चादि ।

अव्ययीभावसमास

२३०. अधिसद्दा स्मिं, तस्स लोपो । अधिसद्देन तुल्याधिकरणत्ता इत्थिसद्दापिस्मिं । निच्चसमासत्ता आधारभूतायमित्थियन्ति पदन्तरेण विगगहो । अधि इत्थियन्ति ठिते —

उपसगगनिपातपुब्बको अव्ययीभावो ।

उपसगगादिपुब्बको सद्दो विभत्यत्थादीसु समासो होति, अव्ययीभावसञ्जो च ।

“सो नपुंसकलिङ्गो”ति अव्ययीभावो नपुंसकलिङ्गो, यदादिना एकवचनो च ।

“सरो रस्सो नपुंसके”ति रस्सो ।

अञ्जस्मा लोपो च ।

अनकारन्ता अब्ययीभावा परा सब्बा विभत्ती लुज्जरे । अधित्थि, विभत्तीनमत्थो आधारादि ।

इधाधिसद्दो आधारेवत्तते, अधित्थिइच्चेतं पदं इत्थिय मिच्चेतमत्थं वदति ।

समीपं नगरस्स उपनगरं । “अंविभत्तीनमकारन्तब्ययीभावा”ति विभत्तीनं क्वचि अं ।

क्वचीति किं । उपनगरे ।

अभावो मक्खिकानं निम्मक्खिकं रस्सो । अनुपुब्बो थेरानं अनुथेरं, अनतिक्कम्म सत्तिं यथासत्ति ।

ये ये बुद्धा यथाबुद्धं, विच्छायं ।

यत्तको परिच्छेदो जीवस्स यावजीवं, अवधारणे ।

आ पब्बता खेतं आपब्बतं खेतं, मरियादायं, वज्जमाना सीमा मरियादा, पब्बतं विनात्यत्थो ।

आ जलन्ता सीतं आजलन्तं सीतं, अभिविधिम्हि, गह्ममाना सीमा अभिविधि, जलन्तेन सहेत्यत्थो ।

आसद्दयोगे “धातुनामा”दिना अपादानविधानेनेव वाक्यम्पि सिद्धं । तथाञ्जत्र ।

२३१. “उत्तमो वीरो पवीरो” इच्चादो पन पुब्बपदत्थप्पधानत्ताभावाब्ययीभावाभावो कम्मधारयोएव । एवं विसिद्धो धम्मो अभिधम्मो । कुच्छित्तं अन्नं कदन्नं । एत्थ “कद कुस्सा”ति सरे कुस्स कदादेसो ।

अप्पकं लवणं कालवणं, एत्थ “काप्पत्थेसु चा”ति कुस्स का, बहुवचनेनाञ्जत्रापि क्वचि । कुच्छित्तो पुरिसो कापुरिसो, कुपुरिसो वा, एवमसुरादि ।

पुब्बपरुभयमञ्जपदत्थ - प्पधानाब्ययीभाव समासो ।

कम्मधारयक तप्पुरिसा द्वे, द्वेन्दो च बहुव्रीहि च जेय्या ॥

समासो ।

४. तद्धितकण्ड

अपच्यतद्धित

२३२. वाणपच्चे ।

छट्टन्ता सद्वा “तस्सापच्च”मिच्चस्मिं अत्थे णो वा होति । वाति वाक्यत्थं । णेनेवापच्चत्थस्स वुत्तत्ता अपच्चसद्वाप्पयोगो ।

“तेसं विभत्त्या” दो तेसंगहणेन विभत्तिलोपो । तथोत्तरत्र ।

“तेसं णो लोपं”ति पच्चयानं णस्स लोपो ।

“वुद्धादिसरस्स वा संयोगन्तस्स सणे चे”ति सणकारे परे असंयोगन्तस्सादिसरस्स वुद्धि ।

तस्सापनियमे —

अयुवण्णानञ्चायो वुद्धि ।

अकारिवण्णुवण्णानं आएओवुद्धियो होन्ति, चसद्देन क्वचि न ।

सरलोपादि, तद्धितत्ता नाममिव कते स्यादि ।

तद्धिताभिधेय्यलिङ्ग—विभत्तिवचना सियुं ।

समूहभावजा भीयो, सकत्थे ण्यो नपुंसके ।

ता तुत्थियं निपाता ते, धामिथंपच्चयन्तका ।

वासिट्ठस्सापच्चं पोसो वासिट्ठो, इत्थी वासिट्ठी, नपुंसकं वासिट्ठं । विकप्पविधानतो तद्धितेन समासस्साच्चन्तं बाधाया भावा वसिट्ठा पच्चन्तिपि होति ।

नपुंसकेन वापीति, सद्दसत्थविदू विदुं ।

२३३. वा अपच्चेति चाधिकारो ।

णायन णान वच्छादितो ।

वच्छादितो गोत्तगणतो णायनो णानो च वा होति ।

अपच्चं पपुत्तप्पभुति गोत्तं । कच्चस्सापच्चं कच्चायनो, कच्चानो वा । संयोगन्तत्ता न वुद्धि ।

२३४. “णैय्यो कत्तिकादीही”ति णैय्यो, विनताय अपच्चं वेनतेय्यो विनतेय्यो वा । न पक्खे वुद्धि, णैय्योति योगविभागेन “तस्स दीयते” त्यत्थेपि णैय्यो, दक्खिणा दीयते यस्स सो दक्खिणैय्यो ।

२३५. अतो णि वा ।

अकारन्ततो अपच्चे णि वा होति, पुन वासदेन णिको, अकारन्ता अनकारन्ता च बोपि ।

दक्खि, सक्कपुत्तिको, मण्डब्बो, भातुब्बो । द्वित्तं ।

२३६. “णवो पग्वादीही” ति णवो । मनुनो अपच्चं माणवो ।

२३७. “णेर विधवादितो” ति णेरो, सामणेरो ।

संसद्वादिअनेकत्थतद्धित

२३८. “येन वा संसद्दं तरति चरति वहति णिको” ति णिको । वाकारेन नेकत्थेनेकपच्चया च । घतेन संसद्दो घातिको, ओदनो । उळूपेन तरतीति ओळूपिको, उळूपिको वा, न पक्खे वुद्धि ।

सकटेन चरतीति साकटिको । सीसेन वहतीति सीसिको, न वुद्धि ।

इत्थिलिङ्गतो एय्यको, णको च । चम्पायं जातो चम्पेय्यको । एवं बाराणसेय्यको । णको — कुसिनारायं वसतीति कोसिनारको । जनपदतो णको च — मगधेसु वसति, तेसं इस्सरो वा मागधको ।

तज्जातिया विसिद्धत्थे आजानीयो । अस्सजातिया विसिद्धो अस्साजानीयो । जो - अगगन्ति जानितब्बं अगगज्जं, द्वित्तं ।

२३९. तमधीते तेन कतादिसन्निधाननियोगसिप्पभण्ड जीविकत्थेसु च ।

तं अधीते इच्चादीस्वत्थेसु आदिसद्देन हतादीसु च णिको वा होति । अभिधम्ममधीतेति आभिधम्मिको, अभिधम्मिको वा, न पक्खे वुद्धि । वचसा कतं कम्मं वाचसिकं । एवं मानसिकं, एत्थ —

“स सरे वागमो” तीहानुवत्तितादिसद्देन सागमो ।

सरीरे सन्निधाना वेदना सारीरिका । द्वारे नियुत्तो दोवारिको, एत्थ- “मायूनमागमो ठाने” ति वकारतो पुब्बे ओकारागमो ।

सिप्पन्ति गीतादिकला, वीणा अस्स सिप्पन्ति वेणिको, अत्र वीणेति वीणावादनं । गन्धो अस्स भण्डन्ति गन्धिको, मगे हन्त्वा जीवतीति मागविको, वकारागमो । जालेन हतो जालिको, सुत्तेन बद्धो सुत्तिको, चापो अस्स आयुधन्ति चापिको, वातो अस्स आबाधो अत्थीति वा वातिको, बुद्धे पसन्नो बुद्धिको, वत्थेन कीतं भण्डं वत्थिकं ।

कुम्भो अस्स परिमाणं, त मरहति, तेसं रासि वा कुम्भिको । अक्खेन दिब्बतीति अक्खिको, मगधेसु वसति, जातोति वा मागधिको इच्चादि ।

२४०. ण रागा तेन रत्तं तस्सेदमज्जत्थेसु च ।

तेन रत्तं त्याद्यत्थेसु णो वा होति । कसावेन रत्तं कासावं ।

एवं नीलं पीतमिच्छादि । न बुद्धि, महिसस्स इदं माहिसं, सिङ्गं ।

एवं राजपोरिसं, एत्थ “अयुवण्णानञ्चा” दो पुन बुद्धिग्गहणेन उत्तरपदस्स बुद्धि । मग्गधेहि आगतो, तत्र जातो, तेसं इस्सरो, ते अस्स निवासोति वा माग्गधो, कत्तिकदीहि युत्तो कत्तिको, मासो ।

बुद्धो अस्स देवताति बुद्धो । ब्याकरणं अवेच्च अधीतेति वेय्याकरणो । एत्थ “मायूनमा”दिना यकारतो पुब्बे ए आगमो, यस्स द्वित्तं । सगरेहि निब्बत्तो सागरोइच्छादि ।

२४१. जातादीनमिमिया च ।

जातादीसु इमो इयो च होति, चसद्देन कियो च । पच्छा जातो पच्छिमो, मनुस्सजातिया जातो मनुस्सजातियो । अन्ते नियुत्तो अन्तिमो, अन्तियो ।

एवं अन्धकियो । पुत्तो अस्स अत्थीति पुत्तिमो, पुत्तियो । एवं कप्पियो ।

२४२. “तदस्सट्ठानमीयो चे”ति ईयो, चकारेन हिताद्यत्थेपि, बन्धनस्स ठानं बन्धनीयं, चङ्कमनस्स हितं चङ्कमनीयं ।

२४३. “आलु तब्बहुले”ति आलु । अभिज्झाबहुलो अभिज्झालु ।

विसेसतद्धित

२४४. विसेसे तरतमिस्सिकियिद्धा ।

अतिसयत्थे तरादयो होन्ति ।

अयमेतेसं अतिसयेन पापोति पापतरो, पापतमो, पापिस्सिको, पापियो, पापिट्ठो वा ।

“बुद्धस्स जो इयिट्ठेसू”ति बुद्धस्स जादेसे — “सरलोपा”दो पकतिग्गहणेन पकत्यभावा इस्स ए । जेय्यो, जेट्ठो ।

एवं “पसत्थस्स सो चे”ति सादेसे सेय्यो, सेट्ठो ।

अस्सत्थितद्धित

२४५. “तदस्सत्थीति वी चे”ति वी । मेधा अस्स अत्थीति मेधावी ।

२४६. एवं “तपादितो सी”ति सी, द्वित्तं, तपस्सी ।

२४७. “दण्डादितो इक् ई”ति इको, ई च । दण्डिको, दण्डी ।

२४८. “गुणादितो वन्तू”ति वन्तु । गुणवा, पञ्जवा । यदादिना रस्सो ।

२४९. “सत्यादीहि मन्तू”ति मन्तु । सतिमा, भानुमा ।

२५०. “आयुस्सुकारास्मन्तुम्ही”ति उस्स अस । आयस्मा ।

२५१. “सद्धादितो ण” इति णो । सद्धो ।

२५२. “तप्पकतिवचने मयो”ति मयो । सुवण्णेन पकतं सोवण्णमयं, सुवण्णमयं वा । पक्खे - यदादिना वुद्धि ।

एतेसमो लोपे ।

विभत्तिलोपे मनादीनमन्तस्स ओ होति । मनोमयं ।

सङ्ख्यातद्धित

२५३. सङ्ख्यापूरणे त्यधिकारो ।

“द्वितीहि तियो”ति तियो, “तिये दुतापि चे”ति द्वितीनं दुता । द्विन्नं पूरणो दुतियो, एवं ततियो ।

२५४. “चतुच्छेहि थठा”ति थठा । चतुत्थो, छट्ठो ।

२५५. तेसमङ्गुपपदेन अङ्गु दिवङ्गु दियङ्गुति ।

चतुत्थ दुतिय ततियानं अङ्गुपपदेन सह अङ्गु दिवङ्गु दियङ्गुति होन्ति ।

अङ्गेन चतुत्थो अङ्गुट्ठो, अङ्गेन दुतियो दिवङ्गु, दियङ्गु वा, अङ्गेन ततियो अङ्गुतियो ।

२५६. “सङ्ख्यापूरणे मो”ति मो, पञ्चमो । इत्थियं पञ्चन्नं पूरणी पञ्चमी ।

एको च दस चाति द्वन्द्वे कते —

द्वेकट्ठानमाकारो वा ।

सङ्ख्याने उत्तरपदे द्विएकअट्ठइच्चेतेस मन्तस्स आ वा होति । एकादस पञ्चीव । एवं द्वादस ।

यदादिना तिस्स तेआदेसे “एकादितो दस्स र सङ्ख्याने”ति दससद्दे दस्स रो । तेरस ।

२५७. “चतूपपदस्स लोपो तुत्तरपदादिचस्स चुचोपि नवा”ति चतुसद्दे तुस्स लोपो चस्स चु च । चुद्दस ।

“दसे सो निच्चज्जे”ति छस्स सोआदेसे — “ळ दरानं”ति दससद्दे दस्स ळो । सोळस, अट्ठारस ।

२५८. “वीसति दसेसु बा द्विस्स तू”ति द्विस्स बा । बावीसति, एकादसन्नं पूरणो एकादसमो ।

२५९. “एकादितो दसस्सी”ति इत्थियं ई । एकादसी इच्चादि ।

“द्वादितो कोनेकत्थे चे”ति को, द्वे परिमाणानि अस्सेति द्विकं । एवं तिकादि ।

२६०. “समूहत्थे कण्णा”ति कण च, णो च । मनुस्सानं समूहो मानुस्सको, मानुस्सो वा ।

णे कते — “झलानमियुवा सरे वा” तीह वाकारेन इस्स अयादेसे — द्वयं, तयं । एवं “गामजनबन्धुसहायादीहि ता”ति ता । गामता, नागरता ।

भावतद्धित

२६१. ण्यत्तता भावे तु ।

भावत्थे ण्यत्तता होन्ति । तुसद्देन त्तनो च । सकत्थादीसुपि ण्यो, सकत्थे ता च ।

२६२. होन्त्यस्मा सद्व्राणानि,

भावो सा सद्वृत्तिया ।

निमित्तभूतं नामञ्च,

जाति दब्बं क्रिया गुणो ॥

२६३. यथा — चन्दस्स भावो चन्दत्तं । इह नामवसा चन्दसद्दो चन्ददब्बे वत्तते, निमित्तस्स रूपानुगतञ्च जाणं । एवं मनुस्सत्तन्ति मनुस्सजातिवसा । यदादिना ईस्स रस्से — दण्डित्तन्ति दण्डदब्बसम्बन्धा । पाचकत्तन्ति पचनक्रियासम्बन्धा । नीलत्तन्ति नीलगुणवसा ।

एवं ण्यादीसुपि यथायोगं ज्ञेयं । ण्यो ।

अवण्णो ये लोपञ्च ।

ये परे अवण्णो लुप्यते, चकारेन इकारोपि ।

यवतं तलणदकारानं ब्यञ्जनानि चलञ्जकारत्तन्ति यकारयुत्तानं तादीनं चादयो, कारग्गहणेन सकपभमादितो परयकारस्स पुब्बेन सह क्वचि पुब्बरूपञ्च, द्वित्तं । पण्डिच्चं, कोसल्लं, सामञ्जं, सोहज्जं, पोरिस्सं, नेपक्कं, सारुप्पं, ओसब्भं, ओपम्मं ।

आत्तञ्च ।

इउइच्चेतेसं आ होति, रिकारागमो च ठाने ।

सरलोपादिना इलोपो । इसिनो भावो ।

आरिस्सं । एवं मुदुता, अरहता, न्तस्स यदादिना लोपो ।

पुथुज्जनत्तनं, अकिञ्चनमेव आकिञ्चज्जं, कुण्डनिया अपच्चं कोण्डज्जो, एत्थ वुद्धादो वाकारेण संयोगन्तस्सापि वुद्धि ।

पदाय हितं पज्जं, धनायं संवत्तनिकं धज्जं, सतितो सम्भूतं सच्चं, इलोपो, तीसु न वुद्धि । देवो एव देवता ।

२६४. “ण विसमादीही”ति भावे णो । वेसमं । उजुनो भावो अज्जवं । एत्थ उस्स आत्ते परूकारस्स यदादिना अवो ।

२६५. “रमणीयादितो कण्ठि कण । मानज्जकं ।

अव्ययतद्धित

२६६. “विभागे धा चे”ति धा, चकारेण सोप्पच्चयो च । एकेन विभागेन एकधा, निपातत्ता सिलोपो । पदविभागेन पदसो ।

२६७. “सब्बनामेहि पकारवचने तु था”ति था । तुकारेण थत्ता च । सब्बो पकारो, सब्बेण पकारेण वा सब्बथा । एवं अज्जथत्ता ।

२६८. “किमिमेहि थ”न्ति थं, कादेसे-कथं । इआदेसे-इत्थं, थन्ति योगविभागेन थं-बहुत्थं ।

२६९. अमलिनं मलिनं करोतीत्याद्यत्थे-अभूततब्भावे गम्यमाने करभूयोगे सति नामतो यदादिना ईप्पच्चयो, मलिनीकरोति सेतं । अभस्मनो भस्मनो करणन्ति भस्मीकरणं कट्ठस्स । अमलिनो मलिनो भवतीति मलिनीभवति सेतो । ईप्पच्चयन्तोपि निपातो । अभूततब्भावेति किं, घटं करोति, घटो भवति ।

करभूयोगेति किं, अमलिनो मलिनो जायते ।

अवत्थावतोवत्थया, भूतस्सज्जाय वत्थुनो ।

तायावत्थाय भवनं, अभूततब्भवं विदुं ।

तद्धितो ।